

ИНДЕКС ХУМАНОГ РАЗВОЈА КАО ИНДИКАТОР РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА И НЕЈЕДНАКОСТИ У СРБИЈИ

Александар Ковјанић¹

Апстракт: Рад истражује регионалне неједнакости у Србији на основу индекса хуманог развоја (HDI), као кључног показатеља квалитета живота, социјалног напретка и регионалног развоја. За разлику од основних економских параметара који се користе за одређивање нивоа развијености, индекс хуманог развоја, поред економске компоненте, укључује здравље становништва и образовање. Према проценама Уједињених нација, Србија је у XXI веку достигла веома висок ниво хуманог развоја. У циљу истраживања савременог стања и промена, анализа је извршена на основу података пописа становништва 2002, 2011. и 2022. године на нивоу области (НУТС 3). У раду је потврђен тренд раста индекса хуманог развоја свих области, али је он био неравномеран. Компаративном анализом указује се на разлике у достигнутом нивоу хуманог развоја области, социоекономске неједнакости и резултате политике равномерног регионалног развоја у Србији, између жељених циљева и реалности.

Кључне речи: индекс хуманог развоја, регионални развој, регионални диспаритети, регионална политика, неразвијеност

УВОД

Регионални развој и регионалне разлике детерминисани су комплексним природним, економским, демографским, историјским, политичким, социјалним, културним и еколошким факторима, њиховим функционалним везама и узрочно-последичним односима унутар и изван регије. Развојни процес и достигнути ниво развоја неке регије је вишедимензионалан. Може се пратити преко бројних индикатора, међу којима се као главни издвајају: економски, демографски, социјални и еколошки. Међутим, у пракси је приметно њихово неравноправно третирање. У научним истраживањима регионалне проблематике преовладава примат економске компоненте, због његове мерљивости и могућности квантитативне анализе. Економски индикатори имају компаративну предност јер праве јасну диференцијацију унутар одређене просторне јединице према степену достигнутог развоја.² Иако су економски фактори недвосмислено веома значајни, за процену регионалног развоја и регионалних разлика неопходна је анализа ширег спектра показатеља (Glasson, Marshall, 2007, Тошић, 2012). Савремени приступ процењује развој кроз вишедимензионалне показатеље који обухватају економски, демографски, социјални, технолошки и информациони аспект.

Политичка и привредна транзиција, глобална рецесија и ратни сукоби, који су обележили крај XX и почетак XXI века, утицали су углавном на повећање диспаритета између развијених и неразвијених регија у многим државама света. Регионалне неравномерности различитих интензитета присутне су и у Србији. Вишедимензионалност регионалних неравномерности у Србији детерминисана је бројним факторима: наслеђеним неравномерностима, неповољним демографским кретањима, индустријском девастацијом и транзиционим последицама (Просторни план Републике Србије од 2021. до 2035. године, 2021). Развијени градски центри одликују се све интензивнијом концентрацијом становништва и привредних активности, што резултира негативним последицама у економској, социјалној и еколошкој сфери на ширем плану. Истовремено, мање развијене регије суочавају се са економским заостајањем и депопулацијом (првенствено изазвану исељавањем становништва). Овакве драстичне разлике правца развојних трендова имале су за последицу све интензивније регионалне диспропорције.

¹ Универзитет у Београду – Географски факултет, Студентски трг 3/III, Београд, Србија, aleksandar.kovjanic@gef.bg.ac.rs, ORCID: 0000-0001-8639-8985

² До 1990-их година као главни показатељи одређивања нивоа развијености и регионалних разлика користили су се бруто домаћи производ по глави становника и национални доходак.

Због тога је у разним планским и стратешким документима од почетка XXI века смањивање регионалних разлика, односно тежња ка уравнотеженом регионалном развоју, постала једна од кључних тема и циљева.

Предмет рада је анализирање савремених регионалних диспаритета у Србији применом индекса хуманог развоја (HDI) као агрегатног показатеља. HDI идентификује потенцијале и недостатке региона у остваривању значајнијег развоја, укључујући економски развој, интелектуални развој и здравље популације. Овај индикатор пружа свеобухватнији и објективнији увид у ниво развоја и омогућава упоређивање регионалних разлика на различитим територијалним нивоима. Анализа је извршена по пописним годинама (2002, 2011. и 2022. година) на нивоу области (NUTS 3).

ИНДЕКС ЉУДСКОГ РАЗВОЈА (HDI)

Програм Уједињених нација за развој (UNDP) радио је на осмишљавању и унапређивању различитих показатеља за оцењивање достигнутог нивоа развоја, погодних за међународна поређења. Један од најзначајнијих показатеља који се користи у ове сврхе је индекс хуманог развоја (енг. – Human Development Index, HDI). HDI представља комплексни индикатор који мери достигнућа у три основне димензије људског развоја – здрављу, образовању и животном стандарду. Први пут је представљен у Извештају о људском развоју 1990. године, након чега је широко прихваћен као главна алтернатива дотадашњим традиционалним, једнодимензионалним показатељима степена развоја, попут бруто домаћег производа по глави становника или стопе економског раста. Методологија и индикатори за израчунавање HDI-а ревидирани су у Извештајима о хуманом развоју 2010. и 2014. године (UNDP, 2015).

HDI је настао као резултат настојања да се пронађе једна заједничка мера економског и социјалног развоја и омогући квантификација целокупног социоекономског напретка. Хумани развој наглашава да људи и њихове способности треба да буду кључни критеријум за процену развоја једне земље, а не само економски раст. Основна идеја овог концепта је да раст материјалног богатства треба да буде праћен побољшањем основних животних услова како би се могло говорити о истинском развоју (Ивковић, 2014, Вујнић, 2014, Дашић, 2022). Три основна аспекта људског развоја нису независни један од другог, већ су међусобно комплементарни и делују у синергији. Напредак у образовању и здравству може да обезбеди квалитетан и здрав људски капитал за дугорочни економски развој. Заузврат, економски развој може гарантовати више средстава и улагања у јавне секторе, као што су образовање и здравство, због чега је координисан развој образовања, здравства и привреде предуслов за уравнотеженији хумани развој (Yang, Hu, 2008). У складу са тим, многе државе са високим просечним приходима имају виша здравствена и образовна достигнућа. Међутим, искуства широм света показују да ова корелација није увек конзистентна, односно да висок економски раст не имплицира по правилу социоекономску добробит целог друштва. С друге стране, многе државе са ниским стопама раста БДП-а постижу висок ниво хуманог развоја усмеравањем средстава у изградњу инфраструктуре, здравствени систем и образовање. Стога, основни циљ анализа хуманог развоја је сагледавање степена усаглашености економског развоја са социјалним развојем, као и пружање смерница креаторима економских политика на који сегмент хуманог развоја треба да обрате пажњу (UNDP, 2015, Јакопин, Тонтић, 2007).

HDI се може користити и за процену смањивања или повећавања диспаритета међу државама и другим административним јединицама. Неретко се у циљу анализе заостајања сиромашних држава за богатим државама као показатељ користе БДП или неки други економски индикатори. Резултати оваквих једнодимензионалних анализа показују да се диспаритети повећавају. Међутим, према HDI-у сиромашне земље сустижу богате.³ Наиме, просечан раст прихода широм света био је висок, али је варирао међу земљама, док је напредак био стабилнији и реалнији у сфери здравства и образовања. Многе земље у развоју постигле су нивое здравствене неге и заштите и образовања сличне онима у развијеним земљама, али је много теже прећи границу која раздваја сиромашне од земаља богатих по приходима (UNDP, 2015).

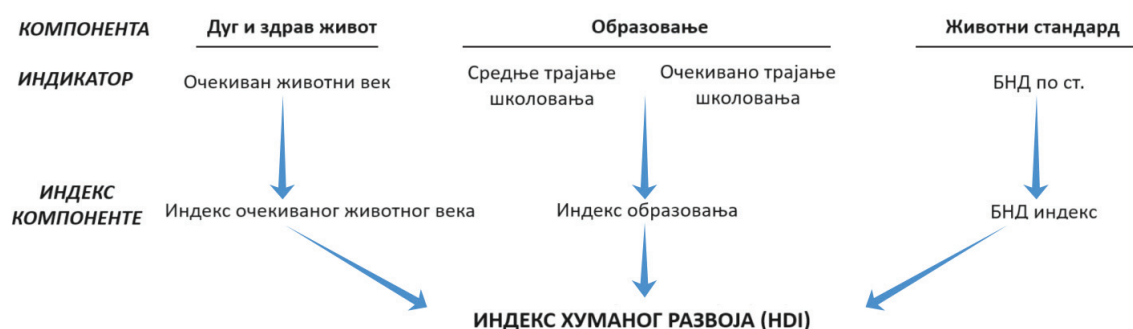
HDI представља најстарији индекс из групе сличних показатеља за приказивање и упоређивање развоја држава и региона, али још увек има велики значај и широку примену. Поред комплекснијег анализирања развоја, као додатне предности истичу се његова транспарентност

³ Између 1990. и 2013. године разлика у вредности HDI-а између земаља у развоју и развијених земаља се смањила за око петину.

и једноставност. Упркос томе, његова популарност не подразумева да је то једино или савршено мерило хуманог развоја. Међу главним критикама оваквог приступа наводи се да HDI не обухвата многе аспекте живота који су важни људима, као што су економска, социјална и политичка слобода, екологија, заштита од насиља, несигурности и дискриминације. Ова ограничења, као и потенцијал националних и регионалних HDI-а да превазиђу такве недостатке, резултирали су ревидирањем HDI-а, модификацијама и укључивањем додатних индикатора и осмишљавањем других показатеља (Индекс родне неравноправности (GII), HDI прилагођен неједнакости (IHDI), индекс вишедимензионалног сиромаштва (MPI)). Такође, HDI не узима у обзир неједнакости у оквиру компоненти (здравље, образовање, животни стандард), због чега се сматра индексом потенцијалног људског развоја, а не стварног стања развоја у одређеној држави (UNDP, 2015).

МЕТОДОЛОГИЈА ИЗРАЧУНАВАЊА HDI-А

HDI је збирни, композитни индекс који се заснива на три компоненте: дуговечност (дуг и здрав живот), приступ образовању и животни стандард. Први корак у израчунавању HDI-а је креирање три одвојена индекса за сваку од три компоненте (UNDP, 2015).

Слика 1 – Компоненте и индикатори индекса хуманог развоја (HDI)

Компонента дугот и здравог живота користи очекивани животни век при рођењу као свој индикатор. Образовна компонента мери се помоћу два индикатора – средњег броја година школовања старијих од 25 година и очекиваног броја година школовања за децу узраста за полазак у школу. Индекс се израчунава се као њихова средња вредност. Компонента пристојног животног стандарда мери се бруто националним дохотком (БНД) по становнику. Индекси појединачних компоненти израчунавају се помоћу следеће формуле:

$$\text{Индекс} = \frac{\text{стварна вредност} - \text{минимална вредност}}{\text{максимална вредност} - \text{минимална вредност}}$$

, при чему су за сваки индикатор компоненти дефинисане минималне и максималне вредности (табела 1).⁴

Табела 1 – Минималне и максималне вредности индикатора HDI-а

Индикатор	Минимална вредност	Максимална вредност
Очекивани животни век	20	85
Средњи број година школовања	0	15
Очекивани број година школовања	0	18
БНД по становнику (\$)	100	75 000

Извор: (UNDP, 2015)

Свака од ових компоненти формира одговарајући индекс (индекс здравља, индекс образовања и индекс животног стандарда), а HDI⁵ се израчунава као геометријска средина ова три индекса помоћу формуле:

⁴ За израчунавање индекса животног стандарда користи се природни логаритам вредности.

⁵ Према старој методологији која се користила до 2010. године, индикатори индекса образовања били су писменост одраслих и просек уписа у основно, средње и високо образовање (бруто стопа обухвата образовањем), а индекс животног стандарда је мерен БДП-ом по становнику. HDI је представљао просту аритметичку средину вредности три основна индекса.

$$HDI = \sqrt[3]{I_{\text{Здравља}} * I_{\text{Образовања}} * I_{\text{Жив. стандарда}}}$$

Вредности HDI-а крећу се од 0 до 1, где 1 представља највиши могући ниво развоја, а 0 најнижи. Уједињене нације сваке године врше рангирање држава на основу добијених резултата вредности HDI-а. Све државе подељене су у четири групе: државе ниског хуманог развоја (<0,550), државе средњег хуманог развоја (0,550-0,699), државе високог хуманог развоја (0,700-0,799) и државе веома високог хуманог развоја (0,800-1) (United Nations, 2010). Према последњим подацима из 2022. године, Србија је забележила вредност HDI-а од 0,806, што је сврстава у прву категорију држава са веома високим степеном људског развоја (UNDP, 2024). Међутим, остварена вредност је тек нешто изнад границе (0,800), на прелазу између категорија високог и веома високог развоја. Иако је евидентно да је Србија преласком у највишу категорију 2016. године забележила напредак, она још увек значајно заостаје у домену хуманог развоја за већином европских држава и других најразвијенијих држава света.

На глобалном нивоу HDI је намењен за међународна поређења, због чега су његове компоненте и индикатори јасно дефинисани и ограничени. Такође, HDI има примену у детаљнијој анализи унутрашњих развојних диспаратитета појединачних држава на регионалном или нижем административном нивоу. Национални или регионални HDI може да се прилагоди локалним условима, потребама и доступним подацима. Неретко поједини индикатори нису доступни на поднационалном нивоу, али се методологија глобалног HDI-а може применити. Прилагођавање модификованог националног HDI-а може подразумевати коришћење алтернативних компоненти и индикатора, додавање нових компоненти и индикатора и промену минималних и максималних вредности индикатора. Међутим, важно је нагласити да иновације у креирању националног HDI-а морају бити у складу са ригорозним статистичким стандардима, користећи исте методе пондерисања и нормализације као и глобални HDI. Услед увођења других индикатора и референтних вредности, добијени резултати за појединачне компоненте и модификован HDI на регионалном нивоу не морају бити усаглашени са резултатом за целу државу који је изведен основном методологијом (UNDP, 2015).

У циљу одређивања просторних неравномерности на територији Србије, у периоду од 2002. до 2022. године на нивоу области (NUTS 3), примењен је модификован HDI. У поређењу са основним методолошким поступком задржане су све три основне компоненте, али је промењен избор индикатора. За израчунавање индекса образовања употребљени су индикатори писмености особа старијих од 10 година и удео особа старијих од 15 година са завршеном средњом школом и вишим степеном образовања, док је индекс животног стандарда изражен кроз просечну нето зараду (без пореза и доприноса). Једино је за израчунавање индекса дуговечности задржан очекиван животни век као индикатор. Промени индикатора приступило се из два разлога. Први је проблем недоступности података за сваки индикатор на поменутом територијалном нивоу за 2002, 2011. и 2022. годину, а други је коришћење релевантнијих података, који боље одражавају приоритете и развојне проблеме Србије на регионалном нивоу.

РЕЗУЛТАТИ

Анализом регионалних диспаратитета, кроз примену HDI-а као показатеља, обухваћено је 25 области у Србији.⁶ Већ на основу података датих у табели 2 запажа се да је у свим димензијама хуманог развоја забележен напредак. У другој половини XX века неписменост становништва била је значајан ограничавајући фактор регионалног развоја, првенствено у јужној и источној Србији, као и другим саобраћајно изолованим руралним срединама. Према подацима из 2002. године, Топличка и Јабланичка област имале су око 9% неписменог становништва. Током посматраног двадесетогодишњег периода стопа писмености је готово у свим областима достигла ниво од преко 99%. Када је реч о образовању, поједине области источне и јужне Србије (Борска, Јабланичка, Браничевска, Зајечарска) имале су и преко једне трећине становништва које је било необразовано или је имало завршено само основно образовање. Од 2002. до 2022. године образовна структура се значајно побољшала све већим уделом становништва са завршеном средњом или вишом стручном спремом. На почетку XXI века очекивано трајање људског живота било је најмање у војвођанским областима (испод 71 године у Севернобанатској, Средњобанатској, Јужнобанатској и Севернобачкој), а највеће у Златиборској области (74). До 2022. године очекивано трајање људског живота је достигло дијапазон од 73 године у Севернобанатској до 76,7 година у Златиборској области. Осетне

⁶ Пет области које се налазе на простору АП Косова и Метохије (Косовска, Косовско-митровачка, Косовско-поморавска, Пећка и Призренска област) нису обрађене у раду због недостатка података.

разлике примећују се у домену животног стандарда. За разлику од других индикатора, конвергенција просечних зарада током посматраног периода се споро одвија (табела 2).⁷ Однос највише и најниже плате, између Јужнобачке и Пиротске области, био је 2002. године 1:1,8, а 2022. године, између Београдске и Јабланичке области, износио је 1:1,7. Сходно томе, упркос недвосмислено позитивним трендовима који указују на унапређење животних услова у Србији, још увек су изражене регионалне неједнакости према приказаним индексима индикатора.

Табела 2 – Индекси образовања, очекиваног животног века и животног стандарда по областима (2002-2022)

Област	Индекс образовања			Индекс очек. живота			Индекс жив. стандарда		
	2002	2011	2022	2002	2011	2022	2002	2011	2022
Београдска област	0.844	0.898	0.931	0.814	0.851	0.871	0.726	0.836	0.942
Западнобачка област	0.748	0.809	0.865	0.786	0.826	0.832	0.709	0.762	0.839
Јужнобанатска област	0.733	0.797	0.853	0.778	0.811	0.835	0.721	0.799	0.866
Јужнобачка област	0.789	0.850	0.899	0.792	0.831	0.855	0.733	0.805	0.900
Севернобанатска област	0.725	0.780	0.829	0.775	0.809	0.815	0.720	0.760	0.844
Севернобачка област	0.754	0.807	0.851	0.783	0.808	0.848	0.711	0.765	0.854
Средњобанатска област	0.747	0.801	0.853	0.782	0.805	0.823	0.713	0.770	0.855
Сремска област	0.741	0.810	0.869	0.798	0.832	0.845	0.687	0.753	0.857
Златиборска област	0.716	0.785	0.855	0.831	0.843	0.872	0.673	0.755	0.841
Колубарска област	0.678	0.759	0.831	0.805	0.845	0.848	0.664	0.759	0.849
Мачванска област	0.699	0.772	0.846	0.809	0.826	0.842	0.651	0.757	0.838
Моравичка област	0.736	0.805	0.871	0.826	0.849	0.860	0.657	0.755	0.846
Поморавска област	0.688	0.755	0.828	0.812	0.818	0.851	0.680	0.747	0.828
Расинска област	0.696	0.769	0.841	0.828	0.840	0.851	0.672	0.739	0.835
Рашка област	0.711	0.781	0.849	0.817	0.838	0.868	0.665	0.744	0.827
Шумадијска област	0.750	0.822	0.882	0.811	0.837	0.869	0.678	0.768	0.861
Борска област	0.661	0.747	0.816	0.798	0.820	0.826	0.661	0.795	0.891
Браничевска област	0.639	0.705	0.777	0.820	0.820	0.849	0.704	0.786	0.852
Зајечарска област	0.657	0.749	0.821	0.815	0.835	0.846	0.662	0.743	0.834
Јабланичка област	0.661	0.767	0.846	0.800	0.822	0.846	0.641	0.726	0.814
Нишавска област	0.731	0.826	0.888	0.828	0.832	0.855	0.679	0.755	0.863
Пиротска област	0.675	0.773	0.848	0.825	0.837	0.848	0.640	0.754	0.852
Подунавска област	0.714	0.783	0.851	0.808	0.834	0.846	0.659	0.783	0.852
Пчињска област	0.635	0.759	0.819	0.805	0.831	0.860	0.652	0.738	0.819
Топличка област	0.647	0.757	0.842	0.814	0.825	0.837	0.649	0.716	0.825

Извор: Прорачун аутора на основу – Скраћене апроксимативне таблице морталитета, Република Србија 2002-2008., 2009; Општине у Србији 2003., 2004; Pregled stanja i razvoja opština (Baza podataka), 2024; Stanovništvo staro 10 i više godina prema polu, a nepismeni prema starosti (Baza podataka, Popis stanovništva 2022), 2024.; Stanovništvo prema pismenosti (Baza podataka, Popis stanovništva 2011), 2024.

На основу добијених вредности индекса образовања, очекиваног животног века и животног стандарда по областима израчунат је HDI. Између добијених вредности индекса појединачних индикатора примећују се знатне разлике, али је HDI компензовао недостатке појединих области и утицао на конвергенцију вредности (табела 3). Визуелизација података путем карте доприноси јаснијем схватању регионалних разлика и промена. Области су приказане тако што је извршена класификација на 6 (2002), односно 5 категорија (2011 и 2022), узимајући у обзир интервал од 0,020 (карта 1 и 2).

Пописне 2002. године вредности HDI-а су се кретале између 0,693 за Пчињску област и 0,793 за Београдску област. Поред Пчињске области, у најнижој категорији (до 0,700) налазиле су се још само Јабланичка (0,697) и Топличка област (0,699), што је потврда вишеструког

⁷ Израчунавање индекса животног стандарда на основу зарада је услед инфлације и промене курса евра према динару било другачије за сваку годину, у погледу одређивања максималних и минималних вредности.

и историјски наслеђеног социоекономског заостајања овог дела Србије. После регија Јужног Поморавља, вишедеценијски социоекономски развојни проблеми су најизраженији на простору Карпатско-балканске Србије, што је такође потврђено тек нешто вишим вредностима за Борску (0,704), Зајечарску (0,708) и Пиротску област (0,709). У средњим категоријама вредности HDI-а бележи се релативно уједначен распоред области. Очекивано, виши степен хуманог развоја у овој категорији остварен је у војвођанским областима. Међу областима Централне Србије, само Нишавска (0,743) и Шумадијска област (0,745) могу да парирају војвођанским областима, пре свега захваљујући својим централним градским насељима и њиховој полифункционалности и економској снази. Највишим вредностима HDI-а одликовале су се Јужнобачка (0,771) и Београдска област (0,793) (табела 3). Иако је Београд главни град и један од највећих привредних центара Југоисточне Европе, индекс животног стандарда био је нешто нижи него у Јужнобачкој области (однос плата 1:1,04). Међутим, највиши степен хуманог развоја остварен је захваљујући вишим индексима дуговечности и образовања.

Табела 3 – Вредности HDI-а по областима (2002-2022)

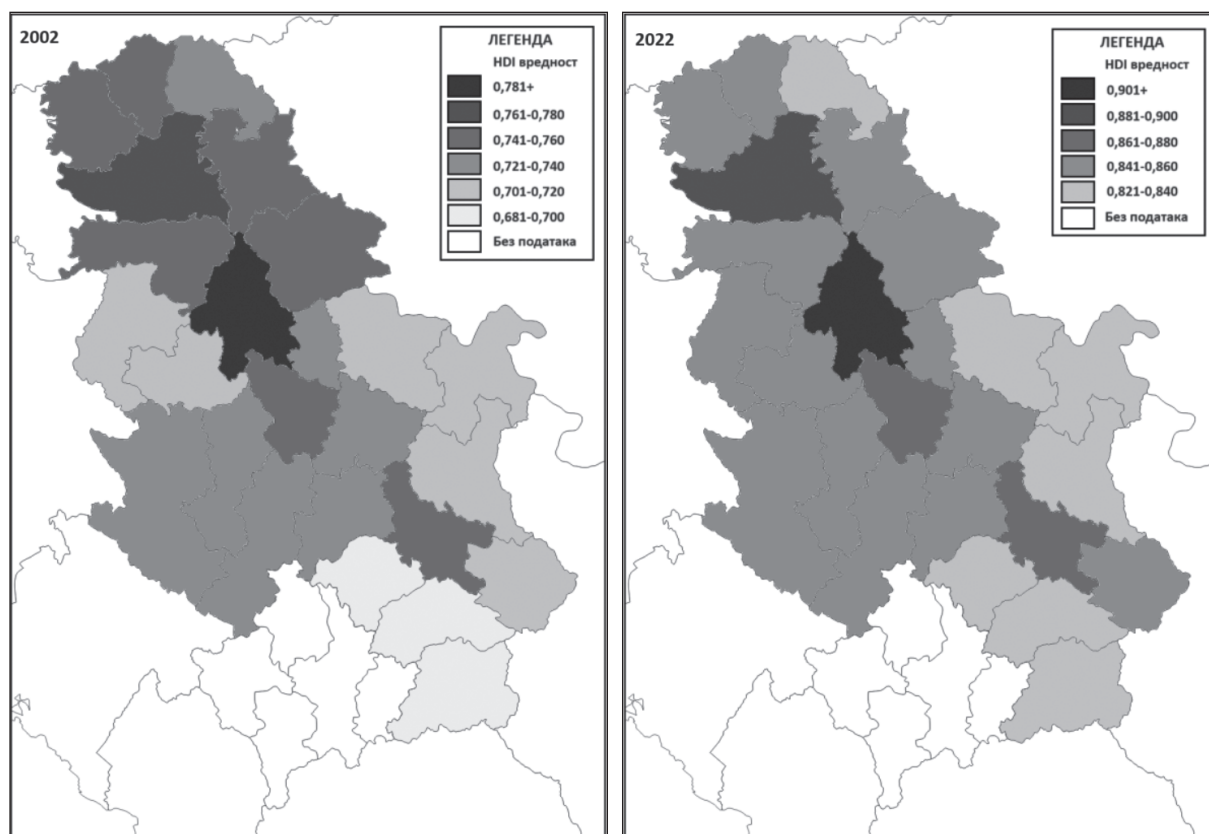
Област	HDI		
	2002	2011	2022
Београдска област	0.793	0.861	0.914
Западнобачка област	0.747	0.799	0.846
Јужнобанатска област	0.744	0.802	0.852
Јужнобачка област	0.771	0.828	0.884
Севернобанатска област	0.740	0.783	0.829
Севернобачка област	0.749	0.793	0.851
Средњобанатска област	0.747	0.792	0.844
Сремска област	0.741	0.798	0.857
Златиборска област	0.737	0.794	0.856
Колубарска област	0.713	0.786	0.843
Мачванска област	0.717	0.784	0.842
Моравичка област	0.737	0.802	0.859
Поморавска област	0.724	0.773	0.835
Расинска област	0.729	0.781	0.842
Рашка област	0.728	0.787	0.848
Шумадијска област	0.745	0.809	0.871
Борска област	0.704	0.787	0.844
Браничевска област	0.717	0.768	0.825
Зајечарска област	0.708	0.775	0.834
Јабланичка област	0.697	0.770	0.835
Нишавска област	0.743	0.804	0.868
Пиротска област	0.709	0.787	0.849
Подунавска област	0.724	0.799	0.850
Пчињска област	0.693	0.775	0.832
Топличка област	0.699	0.764	0.835

Извор: Прорачун аутора на основу података из табеле 2

Током прве деценије XXI века у Србији се бележи константан раст хуманог развоја, упркос политичким и економским кризама. Раст је остварен и на нивоу свих области, али је приметна различита динамика унапређења појединачних индекса и HDI-а у коначници. До пописне 2011. године најбржи хумани развој бележиле су Београдска, Борска, Пиротска, Подунавска и Мачванска област, а највеће напредовање у погледу рангирања Шумадијска, Моравичка и Нишавска област. Са друге стране, области попут Севернобанатске, Севернобачке, Западнобачке, Поморавске и Расинске имале спорији темпо развоја. Најниже вредности HDI-а (0,764-0,775) традиционално су имале области на југу и истоку државе (Топличка, Јабланичка, Браничевска, Зајечарска и Пчињска), али им се придружила и Поморавска област. Највише области било је сконцентрисано у категорији са вредностима HDI-а од 0,781 до 0,800. Као нешто развијеније области средње категорије хуманог развоја издвојиле су се Јужнобанатска

(0,802), Моравичка (0,802), Нишавска (0,804) и Шумадијска област (0,809), док су се на самом врху поново позиционирале Јужнобачка (0,828) и Београдска област (0,861) (табела 3).

Континуитет даљег развоја појединачних индекса и HDI-а настављен је још интензивније током друге деценије XXI века. Према резултатима за пописну 2022. годину, HDI је у српским областима бележио вредности у распону од 0,825 до 0,913. Неједначен темпо развоја показује сличност са претходним међупописним периодом (2002-2011), пре свега у виду споријег напредовања појединих војвођанских области. Најнижи степен хуманог развоја у Србији забележен је у Јабланичкој (0,835), Поморавској (0,835), Топличкој (0,835), Зајечарској (0,835), Пчињској (0,832), Севернобанатској (0,29) и Браничевској области (0,825). Највећа концентрација области била је у категорији HDI-а између 0,841 и 0,860. У категорији развијенијих области издвојиле су се Нишавска (0,869) и Шумадијска област (0,872), а на самом врху према степену хуманог развоја налазиле су се Јужнобачка (0,884) и Београдска област (0,913) (табела 3).

Карта 1 и 2 – Вредности HDI-а по областима 2002 и 2022.

Диференцијација области на основу оствареног степена хуманог развоја, њихова концентрација и просторни размештај указују на одређене регионалне диспаратите и развојне обрасце. Мерено висином HDI-а, Град Београд (Београдска област) представља административну јединицу највишег степена благостања у Србији. Он је политички, економски, образовни, културни, демографски, здравствени, туристички центар државе, њен саобраћани и трговински чвор. Најзначајнија улога у држави омогућила му је стабилну и суверену лидерску позицију на листи достигнутог хуманог развоја. Идентичне функције на нивоу Војводине има Нови Сад, што Јужнобачку област доследно током претходне две деценије ставља на друго место са високим нивоом вредности HDI-а. Међу осталим областима у Србији релативно високим степеном хуманог развоја истичу се Шумадијска и Нишавска област. После Београда и Новог Сада, Ниш и Крагујевац су највећи и најзначајнији градови у Србији и полифункционални центри не само своје области, већ и ширег простора.

Хронолошки посматрано, евидентно је да су преостале области махом имале веома променљиве фазе развоја. Резултат тога је да у погледу просторне дистрибуције достигнутог хуманог развоја не важи некадашња поједностављена подела на „развијенији (богати) север и неразвијенији (сиромашни) југ“. Простор Војводине је од присаједињења Србији 1918. године, уз Београд, представљао пол развоја Србије. Међутим, период транзиције (током ког

су престали са радом многи привредни субјекти), досељавање избеглица током 1990-их година и исељавање млађег, радноспособног становништва (посебно Мађара) у неким сегментима имали су неповољан утицај на регионални развој. Из тих разлога, од почетка XXI века део војвођанских области бележи спорији напредак у односу на друге делове Србије. Изузев на пољу писмености, поједине војвођанске области, а пре свих Севернобанатска, Средњобанатска, Севернобачка и Западнобачка, заостају за другим областима Војводине и Централне Србије када је реч о просечној дужини трајања живота, степену образовања и просечним платама. Размере заостајања најбоље илуструје податак из 2022. године, када се Севернобанатска област нашла у категорији области најнижег хуманог развоја и то као претпоследња. Са друге стране, традиционално неразвијени делови крајњег југа и истока Србије (области у пограничном делу са Бугарском и оне које се ослањају на територију Косова и Метохије), бележе интензивније побољшање индикатора хуманог развоја. Највидљивији социоекономски напредак остварен је током претходне две деценије у Нишавској и Пиротској области.

Области из најниже категорије сматрају се са социоекономског становишта најугроженијима. Сагледавајући индикаторе њиховог хуманог развоја, лако се могу одредити предности, недостаци и изазови њиховог хуманог развоја. Примера ради, Поморавска, Јабланичка, Пчињска и Топличка област морају да пронађу нову стратегију на решавању економске неразвијености. Севернобанатска област, у циљу повећања степена хуманог развоја, треба да се оријентише према стварању бољих услова за лечење и негу старијег становништва. Браничевска област представља ређи пример одступања у економском и друштвеном развоју. У Браничевској области постоје задовољавајући услови за живот и рад, али њен хумани развој (и потенцијални регионални развој) ограничава неповољна образовна структура.

ЗАКЉУЧАК

Пракса Уједињених нација, искуства многих држава и бројни научни радови на тему HDI-а указују на то да хуманом развоју треба посветити већу пажњу, јер поред економских укључује и мање мерљиве показатеље који доприносе бољој социјализацији и осећају човекове сигурности и испуњености. HDI обухвата важне компоненте развоја било ког друштва, али захтева даље прилагођавање и обогаћивање индикаторима који одражавају специфичне културно-историјске и савремене процесе у одређеном друштву.

Србија је 2016. године остварила напредак преласком у категорију држава са веома високим HDI-ем, али социоекономски показатељи су још увек знатно испод европских стандарда. Према Просторном плану Републике Србије од 2021. до 2035. године и другим стратешким документима, као главни императиви развоја државе истичу се одрживи социоекономски развој, подстицање полицентричног привредног развоја и смањење регионалних диспаритета. На основу добијених вредности HDI-а за 2002, 2011. и 2022. годину утврђено је да се диспаритети међу српским областима смањују, што је у складу са плановима и циљевима уравнионог регионалног развоја. Међутим, иако је сам тренд позитиван, неопходно је нагласити да је интензитет смањења регионалних разлика веома низак – на почетку XXI века коефицијент варијације износио је 0,031 док је 2022. године износио 0,022. До смањења регионалних диспаритета дошло је у највећој мери услед конвергирања резултата на пољу писмености, образовања и очекиваног животног века. Попут оклоности на глобалном нивоу, диспаритети се по питању личних прихода веома споро смањују.

На примеру области у Србији HDI се показао као флексибилан алат који се може прилагодити специфичним потребама и условима, пружајући релевантне и прецизне мере хуманог развоја. У том смислу, HDI се може применити и у комплекснијим истраживањима и планирањима развојних политика које су усмерене ка унапређењу социоекономског статуса становништва на различитим административним нивоима.

ЛИТЕРАТУРА

- Вујнић, А. (2014). Индикатори регионалног развоја, студија случаја Србија. Зборник радова Департамента за географију, туризам и хотелијерство, 43 (1), 29-43.
- Дашић, Б. (2022). Индекс људског развоја као показатељ достигнутог развоја Србије. Српска академска мисао 1, 119-130.
- Glasson, J. & Marshall, T. (2007). *Regional Planning*. London: Routledge.
- Ивковић, М. (2014). Диспаритети регионалног развоја Србије у светлу индекса хуманог развоја. Демографија, 11, 223-231.
- Јакопин, Е., Тонтић, С. (2007). Анализа хуманог развоја Србије, Републички завод за развој, Београд.

- Тошић, Д., (2012). *Принципи регионализације*. Београд: Географски факултет Универзитета у Београду.
- Yang, Y., Hu, A. Investigating Regional Disparities of China's Human Development with Cluster Analysis: A Historical Perspective. *Soc Indic Res* 86, 417–432 (2008). <https://doi.org/10.1007/s11205-007-9177-4>
- *** (2004). Општине у Србији 2003. Републички завод за статистику Србије, Београд.
- *** (2009). Скраћене апроксимативне таблице морталитета, Република Србија 2002-2008.; Очекивано трајање живота живорођених 2001-2003. и 2005-2007. (ниво општина). Републички завод за статистику Србије, Београд.
- *** (2015). UNDP (United Nations Development Programme), Training material for producing national human development reports. UNDP, New York.
- *** (2021). Просторни план Републике Србије од 2021. до 2035. године, нацрт. Министарство саобраћаја, грађевинарства и инфраструктуре, Београд.
- *** (2024). Pregled stanja i razvoja opština (Baza podataka), Republički zavod za statistiku Srbije. Preuzeto sa <http://devinfo.stat.gov.rs/Opstine/libraries/asp/asp/Home.aspx> (10.5.2024.)
- *** (2024). Stanovništvo staro 10 i više godina prema polu, a nepismeni prema starosti (Baza podataka, Popis stanovništva 2022), Republički zavod za statistiku Srbije. Preuzeto sa <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/3104020402?languageCode=sr-Latn> (10.5.2024.)
- *** (2024). Stanovništvo prema pismenosti (Baza podataka, Popis stanovništva 2011), Republički zavod za statistiku Srbije. Preuzeto sa <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/3102010302?languageCode=sr-Latn> (10.5.2024.)
- *** (2024). UNDP (United Nations Development Programme). Human Development Report 2023/24. Breaking the Gridlock. Reimagining cooperation in a polarized world. UNDP, New York.

THE HUMAN DEVELOPMENT INDEX AS AN INDICATOR OF REGIONAL DEVELOPMENT AND INEQUALITY IN SERBIA

Aleksandar Kovjanić⁸

Abstract: In this paper we research regional inequalities in Serbia based on the Human Development Index (HDI), as a key indicator of quality of life, social progress, and regional development. Unlike the basic economic parameters that are used to determine the level of development, the human development index, in addition to the economic component, includes the health of the population and education. According to United Nations estimates, Serbia has achieved a high level of human development in the 21st century. In order to researching contemporary conditions and changes, analysis was performed on the basis of the census data from 2002, 2011, and 2022 at the regional level (NUTS 3). The paper confirmed the growth trend of the human development index in all regions, but it was uneven. The comparative analysis indicates the differences in the achieved level of human development of the area, socioeconomic inequality and the results of the policy of balanced regional development in Serbia, between the desired goals and reality.

Keywords: Human Development Index, regional development, regional disparities, regional policy, underdevelopment

---

⁸ University of Belgrade - Faculty of Geography, Studentski trg 3/III, Belgrade, Serbia, aleksandar.kovjanic@gef.bg.ac.rs, ORCID: 0000-0001-8639-8985